

Hikmət Babaoglu
siyasi elmlər doktoru, professor

evvəli ötən sayımızda

Bədəni boz-ağ və onların çaları olan əlvan, sinəsi isə sarıdır. Deməli, əslində "bül-bül" sözü də eله səkilli quş deməkdir. Çünkü "bül" arxaik türkədə səkildir. Başqa bir maraqlı məqam isə odur ki, İslam peyğəmbərini məraca götürən Burak adlı at tam at kimi təsəvvür edilmir. Onun qulaqları yekə, başı böyük, boyu isə atdan xeyli balaca təsvir edilir. Bu təsvir isə bizə hələ də Mongolustanda vəhşi sürü halında yaşayış Prjevalski adlan-dırılan atları xatırladır. Deməli, bu iki cəhət, yəni atın adı və oxşarlığı bir-birini tamamlaşdırır. Ancaq məsələ ondadır ki, əreblər Burak adının bərəq vuran, parlayan kökündən yaranıdığını iddia edirlər. İlk baxışdan buna inanmamaq üçün heç bir səbabımız yoxdur. Lakin qədim dini mətnlərdə qeyd edilir ki, öz həyat yoldaşı Sara ilə yaşayış İbrahim peyğəmbər ikinci həyat yoldaşı Həcərin yanına gedərkən Buraka minib gedirdig və axşama da qayırdı. Məsafəni nəzərə alsaq, bu minik vasitəsi hər nə imişsə, çox sürətlə hərəkət edirmiş. Çünkü Qüdsdən Məkkəyə bir gündə gedib-gəlmək indiki minik vasitələrlə belə real görünmür. Elə Məhəmməd peyğəmbərin meraci haqqında yazılın Buxari hədisində də deyilir ki, Burak ayağını qaldıranda gözlə görünən ən son nöqtəyə qoyurdu. Ancaq qatırdan bir az kiçik və ağ rəngdə idi. Əgər təsvir doğrudursa onda bu, at deyildi, çünkü at qatırdan kiçik deyil. Bəs onda Burak nə idi və biz bunu necə izah etməliyik? Deməli, uzun axtarışlardan sonra öyrənə bildim ki, arxaik türkədə burak diş marala deyilir. Sözün daxili grammatik strukturu onsuz da bu sözün türkçə olmasına bağlı məndə şübhələr yaratmışdı. Diş marala burak deyilmesi isə, bir növ, bunun təsdiqi hesab edilə bilər. Türk dillərində feildən isim əmələ getirən şəkilcilər arasında -ak, -ək də var. Məsələn, türk dilində "dur" feildir. "Duraq", "duracaq" isə isimdir. Burak isminin kökü də bur -uk -dur, maralın buynuzunu təsvir edir. Neticədə böyüdükcə burulan və hərəkət bildirən "buruk"/"burak" şəklində isimə چəvrilib. İkinci bənzərlik də birincini tamamlayır. Yəni atdan kiçik və ağ rəngdə olmaqla məralı xatırladır.

Burada bizim mövzu ilə bağlı olan məsələlərdən biri isə odur ki, türkələr atlardan qabaq marallardan minik və qoşqu vasitəsi kimi istifadə ediblər və şimal türkələr bu gün də bu ənənəni davam etdirirlər. Deməli, mifoloji düşüncədə marallar atlardan

daha sürətli minik vasitəsi kimi qalıb və uçmayı da bacarıb. Nəcəki, bu gün mifik Şaxta baba marallarla göydən gelir, deməli, eyni marallar həm də göye apara bilir. Bax burada bir daha Şaxta baba mifoloji süjetinin də yenidən izah edilməsinə ehtiyac yaranır. Görünür, Burak mifoloji

adı da türkərlər bağlıdır.

Əreb atlarının tarixi haqqında

Yaxşı, bəs əger peyğəmbərə (s.) məraca getmək üçün sürətli minik vasitəsi lazım idisə, nəyə görə elə tərifli əreb atları bu epizoda uyğunlaşdırılmışdır?! Bir xatırlatma da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, o dövrde hələ əreb atları cins kimi formalaslaşmadı. Yalnız VII əsrədə Azerbaycanın işgalindən sonra əreb mənbələri bildirir ki, ərebələr Azərbaycandan düz 65 min qızıl-qırımızı Qarabağ atları sürüb aparırlar. Məhz Qarabağ atları ilk selesiyyadan sonra əreb atlarını müstəqil cins kimi formalaslaşdırmağa başladı. *Deyilənlər görə, bu cinsin formalasması da peyğəmbərimizin teşəbbüsü ilə baş tutub. Belə ki, 622-ci ilde Məkkədən Mədinəyə hicrət edən zaman susuzluqdan yanmalarına baxmayaraq, beş madyan Peyğəmbərin (s.) icazəsi olmadan*

danişmaq yerinə düşər. İslam uğrunda cihad başlayanda müsəlmanların ordusunda döyüş və minik vasitəsi əsasən dəvələr idi. Atlara isə epizodik formada yabı kimi rastlanırdı. Peygəmbərimiz bu əskılıyi görür və özü at yetişdirməye başlayır. Topladığı 100-ə qədər ata 40 gün təlim keçir. Sonra onları 3 gün ac və susuz saxlayır. Üç gündən sonra atlara yem və su verərək özü təlim keçdiyi yerə gəlir. Həmişə olğulu kimi, əlindeki buynuz dündüyünü üfürərək atları təlimə çağırır. Üç günac və susuz qalan atlar, əlbəttə, dündüyün səsinə məhəl qoymurlar. 100 atın içərisindən yalnız 5 madyan itaət göstərərək peyğəmbərin yanına gelir. Məhəmməd peyğəmbər (s.) isə elini həmin atların alına çəkərək "Allah sizin nəslinizi bəqiq etsin" deyir və onlara dua edir. Bugünkü əreb atları həmin 5 madyanın tövəməsi sayılır və doğrudan da əreb atları bu gün dünyada ən çox sevilən atlardandır, nəsilləri bağıdır. Bütün

tövşüyü-tövşüye qaçan atlara;
2 And olsun (dirnaqları ilə daşdan) qıçılcım qoparan atlara;
3 And olsun sübə çığı hücum edən atlara;

4 And olsun o vaxt (və ya: o yerdə) toz-duman qoparan atlara;

5 Sonra da onunla (tozanaqla) dəstəyə (düşmən dəstəsinə) təpinən atlara ki,

6 İnsan öz Rəbbinə qarşı çox nankordur.

7 Və o özü də buna şahiddir.

8 Həqiqətən, insan var-dövlətə çox hərisdir!

9 Məgər o bilmirmi ki, qəbir-lərdə olanlar (dirilib) çıxarılaçağı;

10 Ürkəldərə olanlar faş edi-ləcəyi zaman

11 Həmin gün Rəbbi onları (özlərinin bütün əməllərindən) xəbərdar edəcəkdir (cəzalarını verəcəkdir)!

Atın bu cür şərəfləndirilməsi bir daha onun nə qədər bəyənilən canlı kimi yaradıldığıni sübut edir.

Türk tarixi və mifoloji dünyagörüşündə atlar

süjeti İslamdan əvvəl mövcud olmuş süjetdir və hətta İbrahim peyğəmbərə qədər gedib çıxır. İbrahim peyğəmbər isə İsrail-Urdan gəlib, yəni Urukdan, Şumərdən. Beləliklə, diqqət edin, bu gün fərqli hesab etdiyimiz müxtəlif mifoloji süjetlər görün

heç yerdə su içməyib. Təqribən yüzdən çox atın içərisində seçilən bu beş madyan bütün əreb atlarının anası hesab edilir. Ona görə də əreb atlarının təmizqanlılığı bu günə qədər də ana xətti ilə ölçülür. İlk beş madyandan bürincisi isə Kəheyən – yəni

müsəlmanlar da inanırlar ki, atların alınına tökülen saçların arasında mələklər oynayır, çünkü peyğəmbərimiz məhz əlini oraya çəkib! Əlbəttəki, bu, bir rəvayət, yaxud inancdır ki, mən də yazmağı nədənse məqbul hesab etdim.

Ancaq məsələ ondadır ki, əreblər Burak adının bərəq vuran, parlayan kökündən yaranıdığını iddia edirlər. İlk baxışdan buna inanmamaq üçün heç bir səbabımız yoxdur. Lakin qədim dini mətnlərdə qeyd edilir ki, öz həyat yoldaşı Sara ilə yaşayış İbrahim peyğəmbər ikinci həyat yoldaşı Həcərin yanına gedərkən Buraka minib gedirdig və axşama da qayırdı. Məsafəni nəzərə alsaq, bu minik vasitəsi hər nə imişsə, çox sürətlə hərəkət edirmiş. Çünkü Qüdsdən Məkkəyə bir gündə gedib-gəlmək indiki minik vasitələrlə belə real görünmür. Elə Məhəmməd peyğəmbərin meraci haqqında yazılın Buxari hədisində də deyilir ki, Burak ayağını qaldıranda gözlə görünən ən son nöqtəyə qoyurdu. Ancaq qatırdan bir az kiçik və ağ rəngdə idi. Əgər təsvir doğrudursa onda bu, at deyildi, çünkü at qatırdan kiçik deyil.

harada və neçə kəsişdi. Şumer və at məsələsinə gəldikdə isə, bu məsələyə irəlidə ayrıca toxunduğum hələlik bu mövzunu burada bitirirəm. Sadəcə onu deyim ki, Şumerdə at deyil, qulunlardan söhbət gedir və doğrudan da onlar atlardan balaça təsvir edilirlər. Belə çıxır ki, peyğəmbəri (s.) məraca götürən atın adı da, hz. Əli (ə.s.) atının

ərebəcə "qaragöz, yaxud sūrməli göz" adlı at olub. Bu söz bizim "köhlən" kimi tələffüz etdiyimiz sözdür. İndi hər özündə də ərebələr cinsin təmiz əreb olduğunu isbat etmək üçün üç nəfər şahid taparaq and içdirirlər ki, onlar bu madyanın təmiz, qanlı ayırla cütləşməsinin şahidi olublar və qulun təmizqanlı əreb atıdır.

Burada isə əreb atlarının yanılması ilə bağlı rəvayəti tam

Ümumiyyətə isə İslamda at olduğunu bəyənilən heyvandır və xüsusi mədə olunur. Hətta "Quran-Kərim"də "Əl-Adiyat" ("Qəcan atlar") surəsində ata and içilir. Özü də bilirsinizmi nəyə görə?! Gılsanların onları yaradana qarşı nankor olduğunu bildirmək üçün Tam mətn belədir:

Bismillahir-rehmanir-rehim!
1 And olsun (cihad zamanı)

"Quba" da rəng bildirən sözdür

Qeyd edək ki, rənglərin bir çoxunun izahını 1969-cu ildə "Nauka" nəşriyyatının Leninqrad3 şöbəsi tərefindən cəmisi 6 min tirajla çap edilən "Drevnet-yurkskiy slovar"dan tapdıq. Həmin kitabda "quba" sözü birinci mənada qırmızı ilə sarı arasında rəng kimi verilir. Daha sonra izah edilir: quba at –svetlo-buraya loşad.

Məhz buradan çıxış edərək biz Quba rayonunun adını da rəng kimi izah edirik. Görünür, Quba məşələrinin payızdakı rəngi qızıl-qırmızı rəngi xatırlatdığı üçün əcdadlarımız bu ərazini quba adlandırlıblar. Başqa bir məsələ isə "loşad" sözü ilə bağlıdır. Nədənse uşaqlıqdan bəri mən bu sözü doğma qəbul edir, elə hey "at" sözü ilə əlaqələndirməyə çalışsam da, bir elmi izah tapa bilmirdim. Ancaq "dişat" kimi ifadə olunan sözün enli qəşqalı ata deyildiyini tapandan sonra başa düşdüm ki, şübhərimdə haqlı imişəm. "Loşad" sözü elə "dişat" kelməsindən yaranıbmış. Ümumiyyətə, ruslarda və bir çox digər xalqlarda at və at ləvazimatlarının adlarının xeyli qismi türkədən alınmadır. Məsələn, xüsusi növ dördəkərlər arabaya ruslar arba deyirlər. Yaxud, gözərinin ətrafi şabalıdıya çalan qara atlara ruslar "karakoboy" kara-qara deyirlər. Ve bu sözün türkə oldığını qəbul edirlər və s. "Quba" toponiminin rənglə əlaqəsinə gəldikdə isə, onun "qob", yaxud "qub" şəklinə olan kökünün türk etnocoğrafiyasında geniş yayıldığını və eyni rəngi ifadə etdiyini görə bilərik. Məsələn, Qobi çölügtürklərin qədim vətəni olmaqla sarı sahralığı ifadə edir. Azərbaycanada da Qobu, Yasti Qobu, Qobustan şəklində yer ifadə edən arazilərin hamısında sarının bu və ya digər çalarlarını görmək mümkündür. Ona görə də Quba toponimi bizmələrin izah etdiyi kimi ərebəcə Qubbə sözündən deyil, türkə "quba" sözün-

(davamı gələn sayımızda)